

FIGUR 1. Cementas kalkbrott på Filehajdar på Gotland. Här står ekonomiska intressen i kalkbrytning mot rika naturvärden och livsviktigt dricksvatten. I den bortre högra delen syns sjön Tingstäde träsk.

Redan 2014 föreslog Svenska Botaniska Föreningen att Natura 2000-området Filehajdar (SEO340111) skulle utvidgas i en skrivelse till Naturvårdsverket. Det främsta argumentet för utvidgningen var att nipsippa *Pulsatilla patens* hade en otillräcklig bevarandesituation på Gotland där en stor del av Sveriges och därför Europas nipsippor finns.

Föreningen menade att det utpekade Natura 2000-området bara innefattade hälften av nipsippoförekomsten i området. Dessutom består området av naturtyper som är prioriterade att bevara: basiska berghällar, alvar och trädklädd betesmark.

FOTO: Gunnar Britse.

Kalkbrytning hotar unik natur

Cementas kalkbrytning hotar inte bara nipsippa och svartfläckig blåvinge utan även Gotlands dricksvatten.

JÖRGEN PETERSSON

Cementas fabrik vid Slite på östra Gotland är beroende av dels mærglig kalk dels kalk av mer kristallin typ för sin cementtillverkning. Den senare bryts sedan 1983 i ett stort dagbrott på höjdområdet Filehajdar en halvmil väster om fabriken (figur 1). Samtidigt består dessa marker av prioriterade naturtyper, enligt EU:s Art- och habitatdirektiv, i form av en mosaik av alvar, karsthällmarker samt taiga i form av gles kalktallskog. I sydväst ansluter hällmarksområdet Hejnum hällar och mot söder ligger ett större våtmarksområde med Kallgatburg, Hejnum Kallgate, Bälsalvret och Bojsvätar.

Hela detta område har klassats som Riksintresse för naturvård och har därigenom även ett skydd i miljöbalken, samt utgörs av flera naturreservat samt områden klassade som Natura 2000 (figur 3).

Ett antal skyddade arter i samma direktiv och Fågeldirektivet finns också nära Cementas brott. Bland dessa kan nämnas dagfjärilarna svartfläckig blåvinge *Phengaris arion* (figur 2), apollofjäril *Parnassius apollo* och väddnätfjäril *Euphydryas aurinia* samt fåglarna nattskärna *Caprimulgus europaeus*, spillkråka *Dryocopus martius* och trädlärka *Lullula arborea*.

Av direktivarterna hittar man även nipsippa *Pulsatilla patens* i den glesa skogen tidigt på våren (figur 4). Gotland och just Filehajdar anses hysa huvuddelen av artens bestånd inom EU. Under min inventering på uppdrag av länsstyrelsen fann jag 108 000 blommande individer och tillsammans med

Natura 2000 skapades inom EU för att hejda utrotningen av djur och växter genom att bibehålla eller återskapa deras livsmiljöer. I lagstiftningen listas 170 naturmiljöer och 900 växt- och djurarter som särskilt värdefulla, urvalet bygger på EU-lagstiftningen inom Art- och habitatdirektivet och Fågeldirektivet.

Det är länsstyrelserna som ansvarar för att ta fram Natura 2000-områden som sedan granskas av Naturvårdsverket.

sterila plantor hela 375 000 exemplar 2004 (Pettersson 2004).

Inför samrådet 2018 rörande den utvidgade tåkten inventerades markerna inom ansökningsområdet. Då noterades 19 rödlisade kärlväxarter, sju av dem hotade, med andra ord klassificerade som Sårbar (VU) eller Starkt hotad (EN) på rödlistan; 16 rödlistade svampar, 10 av dem hotade, liksom 16 rödlistade fjärilar, av vilka 5 hotade. 30 arter omfattades av Artskyddsförordningen. Bland de senare flera arter av orkidéer samt svärdkrissla *Pentanema ensifolium*. Filehajdar har alltså högsta naturvärde både i ett svenskt såväl som i ett europeiskt perspektiv, så också det tilltänkta utvidgade brytområdet.

Kalkberggrunden på Filehajdar sluttar flackt i alla väderstreck och ytvattenavrinning sker mot lägre liggande områden kanske främst mot söder och sydost. Samma huvudsakliga lutning mot sydost har även djupare liggande lager i den sedimentära kalkstensberggrunden. Som tidigare nämnts finns karststrukturer i kalkstenen med sprickor och slukhål som kan föra vatten nedåt i berggrunden mot djupare liggande vattenförande håligheter och lager. På flera ställen, särskilt sydost om Cementas brott, finns därför rikt givande källor som under lång tid har nyttjats för dricksvattenförsörjningen av Slite samhälle. På samma sätt förekommer mindre källor på flera ställen även söderut och i nordväst.

Källorna söderut är livsviktiga för vattenförsörjningen av Natura 2000-områdena Kallgate och Bojsvätar. Källorna i nordväst vid källmyren Grodvät, som är både naturreservat och Natura 2000-område, försörjer tillsammans med några mindre vattendrag Tingståde träsk med vatten. Denna sjö försörjer Visby med huvuddelen av dess dricksvatten.

Trots att bolaget nu varit verksamt i området under närmare fyrtio år har få undersökningar vidtagits från bolagets sida

FIGUR 2. Här parar sig två individer av svartfläckig blåvinge *Phengaris arion*, en art som minskat kraftigt efter att den extrema torkan på Gotland år 2018 påverkat artens levnadsförhållanden. Svartfläckig blåvinge är rödlistad som Nära Hotad (NT) och listad i habitatdirektivets bilaga 4. FOTO: Jörgen Petersson.

för att undersöka vilken påverkan på miljön som företagets verksamhet orsakat. Enstaka borrhål har funnits under dessa år.

Det nuvarande tillståndet för verksamheten är från 2010 och går ut sista oktober 2021. Först i och med ansökan till Mark- och miljödomstolen om förlängt tillstånd till 2041 utökades antalet borrhål.

En rad myndigheter såsom Naturvårdsverket, Vattenmyndigheten, Sveriges geologiska undersökningar, länsstyrelsen på Gotland samt ideella föreningar inklusive

Gotlands botaniska förening och privatpersoner var kritiska till den bristfälliga redovisningen av brottets påverkan på vatten, naturvärden samt Natura 2000. Trots detta fick Cementa tillstånd av Mark- och miljödomstolen i januari 2020, ett beslut som överklagades till Mark- och miljööverdomstolen.

Cementa kompletterade med fler borrhål och började först under de senaste åren att kontrollera vattenföringen ned mot områden för Natura 2000.

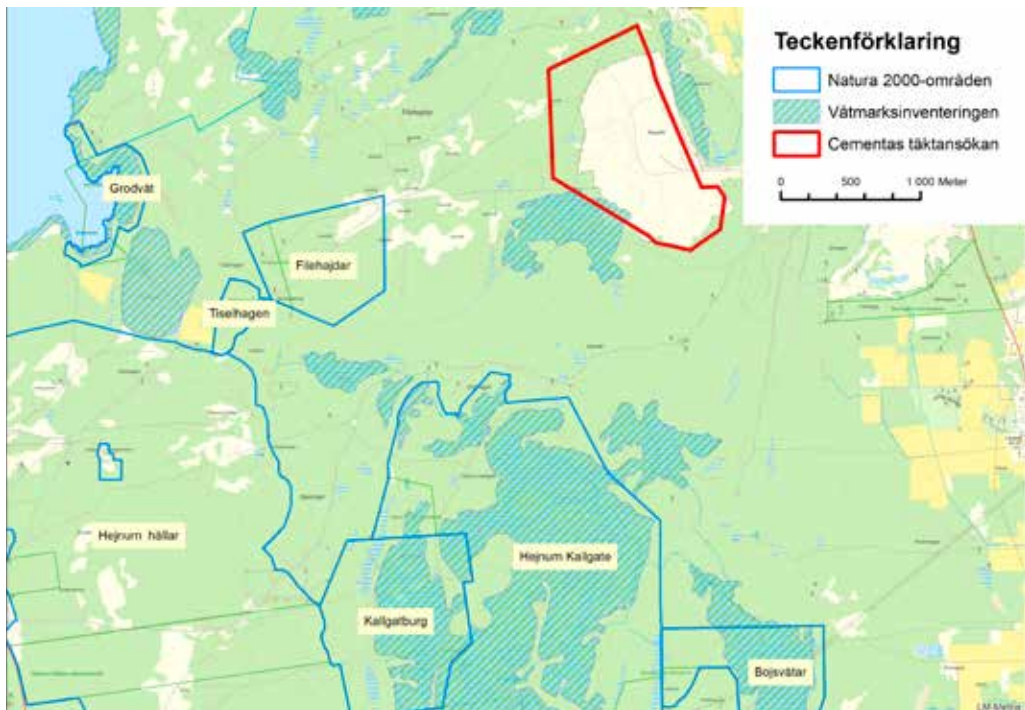
Vid förhandlingarna i Mark- och miljööverdomstolen hösten 2020 saknades alltså längre tidsserier med basvärden och förändringar i till exempel vattenföringen som kunde fastställa verksamhetens påverkan på miljön runt brottet samt Gotlands dricksvattenförsörjning. Bristerna i det av Cementa redovisade materialet rörande främst täktens påverkan på vatten var orsaken till att Mark- och miljööverdomstolen i juli 2021 avslag ansökan och upphävde Mark- och miljödomstolens dom.

Cementa har närmast en monopolställning i Sverige vad gäller produktion av cement för betong till byggsektorn i landet. Domen i Mark- och miljööverdomstolen slog därför ned som en bomb. Bolag inom byggsektorn började genast inleda samtal

med regeringen. Detta har nu lett till att regeringen föreslår en tillfällig lagändring, så att bolaget även efter oktober 2021 kan bryta ut resterande delar av den kalk som finns kvar från tillståndet år 2010.

Att en regering sätter sig över ett beslut i en domstol är helt unikt i Sverige och inom EU och har mötts av kritik från juridiskt håll.

Länsstyrelsen i Gotlands län påpekar i sitt remissvar till regeringen att tillståndet år 2010 gavs utan att frågor om påverkan på miljö kvalitetsnormer för vatten berördes närmare och att nytt regelverk och rättspraxis har tillkommit som skärper och tydliggör betydelsen av miljö kvalitetsnormer och ickeförsämringskravet. Inte heller gjordes någon prövning av Natura

FIGUR 3. Cementas planerade kalkbrytning skulle påverka stora områden avsatta inom nätverket Natura 2000 samt andra viktiga våtmarker i närområdet. Här finns dessutom huvuddelen av Europas alla nipsippor.
KARTA: Länsstyrelsen i Gotlands län.

FIGUR 4. Ungefär sjuttio procent av alla nipsippor *Pulsatilla patens* i EU finns i Sverige. De finns på Gotland samt i Ångermanland, men där bedöms nipsippan ha minskat under 1900-talet. På Gotland finns det en livskraftig population av nipsippa på Filehajdar. Arten ingår i art- och habitatdirektivets bilaga 2 och 4 och har därför ett starkt juridiskt skydd. FOTO: Jörgen Petersson.

2000-bestämmelserna i miljöbalken. Sedan 2010 har dessutom området för Natura 2000 utökats närmare täktområdet. Någon prövning av artskyddet gjordes inte heller under prövningen 2010. Länsstyrelsen kommenterar sedan sammanfattningsvis att avsteg från EU-gemensamt regelverk kan behöva göras av regeringen i flera avseenden vid en eventuell tillämpning av förslagen till ny lagstiftning. Det kan tilläggas att EU-domstolen i mars 2021 kritiserade den praxis rörande bland annat artskyddet som tidigare förekommit i Sveriges miljödomstolar. Det förefaller alltså tveksamt om tillståndet från år 2010 skulle ha varit möjligt att ge i en miljödomstol idag.

På Filehajdar står alltså ekonomiska intressen mot rika naturvärden och livsviktigt vatten. Vi får hoppas att naturen och Gotlands dricksvatten segrar. **SBT.**

Citerad litteratur

Petersson, J. 2004: Inventering av nipsippa *Pulsatilla patens*. *Rindi* 24: 26–34.
EU-domstolen. ECLI:EU:C:2021:166 <curia.europa.eu>.

Petersson, J. 2020: Kalkbrytning hotar unik natur. [Limestone mining is threatening unique natural values.] *Svensk Bot. Tidskr.* 115: 224–229.

Limestone mining on the island Gotland in Sweden is threatening protected species as the vascular plant *Pulsatilla patens* and the rare butterfly *Phengaris arion*.

Jörgen Petersson ordförande i Gotlands botaniska förening.

Adress: Humlegårdsvägen
18, 621 46 Visby

E-post: jorgen.petersson1945@gmail.com

